

Кошматова Ж.Ж.

КӨРКӨМ ТЕКСТ АДАБИЙ ТИЛДИН БИР СТИЛИ КАТАРЫНДА

Кошматова Ж.Ж.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ТЕКСТ КАК ОДИН ИЗ СТИЛЕЙ ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА

Кыргыз адабий тилин функционалдык жактан беш стилге бөлөбүз, алар: илимий стиль, айырмаланган өзгөчөлүк, публицистикалык стиль, сүйлөшүү стили жана көркөм стиль. Аталган беш стилдин ар биринин коомдо өз орду бар жана алар бири-бирине түргө ээ. Ошол аткарган кызматтарына карай ал стилдерди кайсы стилге таандык экендигин аныктайбыз.

Кыргыз тилинин функционалдык стилдерин көптөгөн тилчи окумуштуулар изилдешкен, алардын аттарын атасақ, С.Кудайбергенов, В.Закирова, Ж.Мураталиева, А.Турсунов, Т.Аширбаев жана башкалар. Функционалдык стилдин түрлөрү 1968-жылдан баштап окутула баштаган.

Беш стилдин өзгөчө бир түрү болгон, адабий тилде да, сүйлөшүү кебинде да маанилуу орду бар бул-көркөм стиль болуп саналат.

Көркөм текст - “адамдарга таанытуучулук, тарбиялоочулук, өстүрүп-өнүктүрүүчүлүк эстетикалык ырахат берүүчүлүк кызмат кылат да, ар түрдүү көркөм методдордо, агымдарда ар кыл өзгөчөлүктөргө ээ болот.” Ошол биз сөз кылып жаткан көркөм текст, экинчи тарапка же окурманга түшүнүктүү болушу үчүн, ал көркөм текст биринчи кезекте элдик карапайым тил менен көркөм тилдин айкалышынан түзүлүшү керек.

Көркөм стилди адамзат мурдатан эле колдонуп келген анткени, жазуу жөнүндө түшүнүк жок мезгилде эле элдик оозеки чыгармачылык пайда болгон, тактап айтканда, кыргыз эли байртадан эле ыр жандуу калк болгондуктан өздөрүнүн дүйнөгө, жашоого болгон көз караштарын, сулуулук жөнүндөгү түшүнүктөрүн ыр же кара сөз (оозеки) турундо жаратышкан жана ал атадан балага, укумдан-тукумга тараган башкача айтканда муундан-муунга сөз чеберлери аркылуу өткөрүлүп берилген. Жогорку сөздөрдү жыйынтыктап, көркөм стиль байыркылуулукка ээ жана ал тектик, турдук, жанрдык жактан онуккондугу менен озгочолонот. Тектик, жанрдык, турдук жактан жиктелши жөнүндө макалабыздын аягында кененирээк сөз кылмакчыбыз.

Көркөм стиль коомдун ар кандай шарттарында жашайт деген пикирибиз чындыкка дал келет.

Анткени, элдин турмушу, анын тарыхы, улуттун аң-сезими, менталитети (улуттук өзгөчөлүгү) көркөм чыгармада айкын чагылдырылат.” Көркөм адабият-коомдук аң-сезимдин бир формасы. Анын өсүшү, көрүшү ошол коомдук турмуш менен тыгыз байланыштуу”.

Көркөм стиль башка стилдерден адабий тилдин бирдиктерин жана тилдик каражаттарын пайдалануу өзгөчөлүгү боюнча кескин айырмаланат. Айрым учурда бул стиль тилдик бирдиктерди пайдалануу муктаждыгынын натыйжасында адабий тилдин алкагынан чыгып да кетет. Демек, көркөм тексттин стили башка стилдерге караганда тилдик бирдиктерди, тилдик каражаттарды пайдалануу жагы боюнча эң жогорку баскычта тургандыгы талашсыз маселе. Алсак, илимий жана публицистикалык стилдеринде жазылган тексттерде кандайдыр бир чектөөчүлүк же болбосо өзүнө тиешелүү нормалары бар экендигин байкайбыз. Ал эми иш кагаздарында болсо, көркөм стилде жазылган тексттегидей көркөмдүүлүктү, кооздукту, сулуукту жолуктуруу мүмкүн эмес. Бул жагынан алып караганда көркөм тексттин ичинде колдонулган тилдик бирдиктер, тилдик каражаттар башка стилдерде көркөм тексттегидей кен мейкиндүүлүктө каралбайт.

Тил-коомдук пикир алышуунун куралы экендиги чындык, ал эми көркөм текст –ички пикир алышуунун куралы десек аша чаппаган болор элек. Себеби, тил аркылуу адамдар бирин-бири түшүнүшсө, ал эми көркөм чыгарманы окуу аркылуу автор менен окурмандын ортосунда жансыз пикир алышуу жүрүп бир эле мезгилде окурман автор менен биргелеш ошол эле учурда көркөм чыгармадагы катышкан каармандар менен да бирге болуп, ички сүйлөшүү, маалымат алуу ишке ашат. Мындай учурда окурман чыгарманы окуу менен эстетикалык ырахат алып өзүнүн туюмуна ылайык каармандардын тагдырына ой жүгүртүп өзүнө тыянак чыгырат, бул өзгөчөлүк бир гана көркөм стилге таандык.

Көркөм стилдин өзгөчөлүгү жөнүндө кеп болуп жаткандан кийин көркөм чыгарманын тили жана адабий тил жөнүндө сөз кылганыбыз оң. Бул тууралуу профессор Ж.Мамытов: “биринчиден, көркөм

чыгарманын идеялык мазмуну менен аны берүүнүн көркөм каражаттары бири-бирине эриш-аркак болуп, формасы менен мазмуну диалектикалык биримдикте каралбагандыгында, экинчиден жалпы элдик тилдин системасында көркөм адабияттын тилинин спецификалык маңызы ачылбай “адабий тил” менен “көркөм адабияттын тили” деген тушунуктордун ортосунда чек коюлбагандыгында жатат” деп берет. Эми көркөм адабияттын же көркөм чыгарманын тили жөнүндө ой жүгүртсөк, “Тил адабияттын биринчи элементи” (М.Горький). Тили начар чыгарма эч качан жакшы чыгарма боло албайт.² Көркөм чыгарманын тили – жалпы элдик тилдин ажырагыс бир бөлүгү жана тилинин тынымсыз өнүгүшү бүтүндөй улуттук адабий тилдин өнүгүшүндө зор мааниге ээ. “Көркөм чыгармада жалпы элдик тилдин каражаттарын өзгөчө чыгармачылык менен колдонгон учурда жаңы категория тигил же бул тилдин туюнтуу каражаттарынын системасын изилдөө менен жеке байланышкан проблемалардын алкагынан четке чыгып кете турган эстетикалык категория келип чыгат...” (Шериев Ж. Адабият тааныткыч. 62-бет).

Көркөм чыгарманын тили башка функционалдык стилдерден айырмаланып, көркөмдүк жактан жүйөлүү болсо, Сүйлөшүү кебинен, тилдик диалекти, жаргондор, профессионалдык лексика сыяктуу адабий эмес элементтеринен да пайдалана алуу артыкчылыгына ээ. Дагы бир белгилеп кетчү жагдай, көркөм чыгарманын тилинде жалгыз гана өзүнө таандык адабий тилдин функциялык стилдеринин эч кайсынысында болбогон белгилери жана өзгөчөлүктөрү бар. Маселен, сөздүн көп маанилүүлүгү иш кагаздарында жана илимий стилде ойду так түшүндүрүүгө жолтоо кылса, а көркөм чыгармада өзгөчө поэзияда, көп маанилүүлүк тескерисинче көркөмдүктү жаратат.

Көркөм чыгармада пайдаланылган ар бир сөз же тилдин башка элементи эстетикалык функцияга ээ жана ал сөздүн эстетикалык маанисинде, экспрессивдүүлүк, таасирдүүлүк басымдуулук кылат, ушундан улам көркөм чыгарманын тилинде маанилик сыйымдуулук жана көп пландуулук жана кептик өзгөчө түстүн (фондун) болушу келип чыгат. Көркөм чыгарманын тилинин башкы жана ажырагыс сапаты мына ушунда.

Көркөм чыгарманын тилинин дагы бир артыкчылыгы-спецификалык өзгөчөлүгү, анын стилистикалык жактан “ачыктыгын” тилдик каражаттарды колдонуу жагынан чектелбегендигинде. Иш кагаздарына, илимий иштерге тиешелүү стилдерде таптакыр колдонууга болбой турган кептин диалектилик түрмөктөрү, эгер жазуучу тарабынан

көркөм мазмун менен шартталган болсо, аны көркөм адабияттын текстине киргизүүгө толук мүмкүн жана жөндөмдүү да болот.

Көркөм чыгарманын тили жакшы болсо гана ал чыгарма жугумдуу болот. Бул-адабият илимин башка илимдерден айырмалап турган белгилеринин бири болуп эсептелет, башкача айтканда так илимдерде, коом жөнүндөгү, жаратылыш, адам, жаныбарлар, өсүмдүктөр жана башкалар тууралуу илимдерде жазылган тексттер көркөм чыгармадагыдай деңгээлде тактап айтканда, көркөмдүүлүктө, бир ыргактуулукта уйкаштыкта жазылбайт. Мисалы, “Кыргыз тоолору” деген теманын үстүнөн ой жүгүртүп көрөлү. География илиминде кыргыз тоосунун абасы, климаты, деңиз деңгээлинен турган абалы жана башкалар, ал эми биология илиминде кыргыз тоолорунда кандай өсүмдүктөр өсөөрү, алар качан гүлдөйт, кантип чаңдашат деген өңдүү суроолорго жооп алсак, тарых илиминде болсо кыргыз тоосунун качан пайда болгондугу, ал жерде кандай тарыхый окуялар болгондугу жана ал жерде жашап өткөн тарыхый инсандар тууралуу маалыматтарды алабыз. Адабият илиминде бул көркөм, образдуу, элестүү түшүнүктөрдү туюнткан тилдик бирдиктерди жана тилдик каражаттарды иргеп алып, алардын сыйымдуулугун ошол “кыргыз тоолору” деген темадагы текстке сыйлыгыштырып сиңирип берүү аркылуу ишке ашат. Ал көркөм чыгарманы окуу менен окурман кыргыз тоолорунун агын акта, көгүн көктөй кылып жазган тилдик каражаттар аркылуу ал чыгарманын ичине кирип калганда гана көркөм чыгарма чыныгы көркөм чыгармалык деңгээлине жетет.

Дагы бир белгилеп кетчү жагдай, көркөм чыгарманын тили жалпыга жатык, түшүнүктүү, жеңил жана кооз, көркөм, уккулуктуу болуусу зарыл. Айрыкча бул поэзияда өзгөчө мааниге ээ.

Көркөм чыгарманын тили карапайым тилге, диалектилерге адабий тилге караганда алда канча чыдамдуу келет. Чыныгы көркөм чыгарманын тили жалпы элдик тилдин негизинен бир кыйла алыс чегинип кете албайт, андай болгондо, ал жалпыга түшүнүктүү болбой калат (Виноградов В. О языке художественной литературы). Бирок, мындай жалпы алынган адабий нормада чегинүүлөр сөз устаттарынан чоң чеберчиликте, өтө кылдаттыкты талап кылат.

Жыйынтыктап айтканда, көркөм адабияттын тили деген түшүнүктү адабий тил деген түшүнүктөн жана анын функциялык стилдеринен айырмалап кароо менен бирге алардын ортосунда органикалык тыгыз байланыштын бар экендигин эч качан унутпообуз керек. Көркөм чыгарманын тили-жалпы

элдик тилдин ажырагыс бир бөлүгү жана ал адабий тилдин стилдери менен бирге элдин улуттук тилинин системасына кирет. Демек, адабий тилдин өнүгүшүндө көркөм чыгарманын тилинин мааниси зор жана анын тынымсыз өнүгүшү бүтүндөй улуттук адабий тилдин өсүшүнө, байышына кызмат кылат.

Кыргыз адабий тилинин функционалдык стилдеринин ичинен көркөм чыгарманын стили өзүнүн лингвистикалык жана экстралингвистикалык бай каражаттары менен өзгөчөлөнөт. Азыркы кыргыз тилиндеги сүйлөшүү стилинин белгилерин жаратуучу фоностилистикалык каражаттарга үндүү тыбыштын нормадан сырт өзгөчөлөнүп айтылышы, сөздөрдөгү тыбыштардын алмаштырылышы, интонация, басым, сөдү бузуп айтуу сыяктуу каражаттар кирет. Булар кептик кубулуштар катары кыргыз тилинде биротоло калыптанып калган. Бул каражаттарды сүйлөөчү же автор каармандын кебинде колдонуу менен, өзүнүн угуучуга же окуманга болгон түрдүү маанайдагы ички сезимин билдире алат. Бул каражаттар аркылуу көркөм чыгармадагы каармандын образы тереңдетилет. Төлөгөн Касымбековдун “Сынган кылыч” романындагы терс эмоцияны билдирген тилдик бирдиктерден мисал келтирсек.

1 Мына, айтаарым ушул ки, азирет, ушул өңдүү арам ой саткын аралашкан иш оңуна кетпей казатты келерки жазга аманат кылып токтотушка мажбур болдук... (Сынган кылыч, 208-б).

2 Бири: “А-а, мындай айбан сүмөл тоо арасында жүдө көп...” (134-б)

3-Бек, сиздин азиз каллеңиз үчүн бу дүйнөдө да, о дүйнөдө да сурак бергим келбейт, -деди кыжыры келип, (514-б)

4 Чы-ык быякка! Бөрүнүн тукуму! Чы-ык быякка, наалаты! ... (524-б)

5А бу ыңды караң күрөшүп жыкпай, муунтуп жыгып өлтүрүп, ндан калса, күсталак, жаны жок жатып калган неменин башынан аттап кетти го?! (146-147-б).

Биринчи мисалда ушул, азирет деген сөздөргө ки, и тыбыштары нормадан сырт, ашыкча колдонулуп текстке кошумча мани башкача айтканда, жек көрүү сезими менен ойун тактоо, далилдөө маанилерин туюнтту.

Экинчи мисалда адабий норма боюнча айбанга окшош анын ордуна айбан сүмөл, өтө же арбын деген сөздүн ордуна жүдө деген сөздөр пайдаланылып текст көрктүү, таасирдүү болду.

Үчүнчү мисалда болсо, баш сөзү кале сөзү менен алмашылып, Абдулазиз ясаул башынын Султанмурат

беке карата болгон жек көрүү сезими, тактап айткан да, каллеңиз сөзү аркылуу Султанмурат бекти айбан катары сүрөттөп, анын образы терең ачылды.

Төртүнчү мисалда ы тыбышынын нормадан ашыкча айтылышы элдин эини келип, кыйкырып жаткандыгынан кабар берет. Ал эми наалаты сөзү каргыш, сөгүш маанисин туюнтту.

Акыркы мисалыбызда, ыңды караң, күс талак, немене сөздөрү жактырбоо, сөгүш, теңсинбөө маанилерин жалпылап, тактап көрсөттү. Жогорку мисалдарда келтирилген сөздөрдүн нормага баш ийбей айтылышы боюнча жазылышы биринчиден, текст таасирдүү болуп, экинчиден, кыргыз лексикасын байытты десек болот. Фоностилистикалык каражаттарды кыргыз адабий тилинин сүйлөшүү жана көркөм стилдеринин мисалында гана изилдөөгө болот. Сүйлөшүү стилинде жана көркөм стилде фонетикалык стилистикалык каражаттар аркылуу ыраазы болуу, жактырбо, жекирүү, мыскылдоо жана башка ушу сыяктуу оң жана терс маанидеги ички сезимдерди күчөтүп, тереңдетип жана таасирдүү кылып берүүгө болот.

Тилдик кубулуштар аркылуу сүйлөмдөгү ойго түрдүү кошумча маанилер киргизилип, каармандын же сүйлөөчүнүн ички сезими так, даана, сыйымдуу жана көркөм туюнтулат. Мисалы,

-Бар-байм!.. Адам жегичтер... -дувана бурчка бүрүшө. Сүйлөмдөгү биринчи илпеттүү интонацияда чечкиндүүлүк, өжөрдүк, көктүк сезими, кийинки интонацияда корку сезими берилген.

Ошентип, көркөм текстте колдонулган тилдик каражаттар, тилдик кубулуштар окурманга эстетикалык ырахат берип туруусу шарт. Аларсыз текст супсак, маанисиз, таасири жок, жадатма болуп калышы мүмкүн.

Жыйынтыктап айтканда, көркөм стилде тилдик кубулуштардын орду чоң. Себеби, көркөм чыгармадагы ар бир тыбыш, сөз-сөз, айкашы, сүйлөм анын көркөмдүүлүгүн, образдуулугун, сезимге таасир этүү функциясын шарттап турат.

Адабияттар:

1. Аширбаев Т. Кыргыз тилинин стилистикасы: фонетикалык, сөз жасоо жана лексикалык стилистика. 2-китеп. - Бишкек. 2000.
2. Ашмрбаев Т. Кыргыз тилинин стилистикасы: функционалдык стилдер. 4-китеп. - Бишкек. 2004.
3. Виноградов. В. О языке художественной литературы. - М., Худ. литература, 2959.
4. Мамытов. Ж. Көркөм чыгарманын тили. - Фрунзе.